

J. M. Lotman

PESNIČKA MUCAVOST ANDREJA BELOG

U mitologiji raznih naroda postoji predstava da su proroci mucavi. Mucav je bio i biblijski Mojsije. O njemu je u Bibliji rečeno: „A Mojsije reče Gospodu: molim ti se, Gospode, nijesam rječit čovjek, niti sam prije bio niti sam otkako si progovorio sa slugom svojim, nego sam sporijeh usta i spora jezika. A Gospod mu reče: ko je dao usta čovjeku? ili ko može stvoriti nijema ili gluha ili okata ili slijepa? zar ne ja, Gospod? Idi, dakle, ja ću biti s ustima tvojim, i učiću te šta ćeš govoriti.” (Druga knjiga Mojsijeva, 4, 10-12). Puškin je pokazao svog proroka u trenutka prestanka nemosti i sticanja moći govora. I Demostenova mucavost – jeste jedan od mnogih primera legende o tome da sposobnost „raspaljivanja reču ljudma duh” nastaje iz *prevladane nemosti*.

I Andrej Beli je bio mucav. Ne radi se o realnim svojstvima realnog „Borenjke” Bugajeva, nego o samosvesti Andreja Belog, o tome kako je on, u mnogobrojnim varijantama svoje biografske proze i poezije osmišljavao tu činjenicu. A. Beli je pisao: „Mucavo, nemo, preplašeno, provirivao je „Borenjka” iz „deteta” i „dobrice”; nije da nije imao sopstvenih gestova: ali on ih je prevodio na „tude”, gubeći i gest i jezik. (...) Svoje reči Borenjka je pronašao kod simbolista, kad je već napunio šesnaest ili sedamnaest godina (zajedno s garom nausnica); tim rečima je on krišom piskarao; zajedno sa studentskim mundirom odenuo je kao oklop, kojim je štitio „svoj” jezik, termine Kanta, Šopenhauera, Hegela, Solovjova; na jeziku termina, kao na velosipedu, jurio je on kroz život; sopstvenog kroka nije imao ni kada je vršak jezika, što se pomolio u *Simfoniji*, načinio od njega „Andreja Belog”, predanog beskrajnim naukovanjima u krugu prijatelja, koji su ga zauzvrat smatrali teoretičarem; „pričalica” koji jurca na „velosipedu” termina; a kada je silazio sa njega, odmah je postajao bezrek i preplašen, isti onakav kao u detinjstvu”.

Svoj put A. Beli je osmislio kao *potragu za jezikom*, kao bitku sa stvaralačkom i lično-biografskom nemošću. Ipak, tu nemost je osmišljavao i kao prokletstvo i kao patent na ulogu proroka. Biblijski bog, izabравši mucavog proroka, u odgovor na njegove žalbe je rekao: „Nije li ti brat Aron Levit? Znam da je on rječit; i evo on će te sresti (...) Njemu ćeš kazati i metnućeš ove riječi u usta njegovu, i ja ću biti s tvojim ustima i njegovijem ustima.(...) I on će mjesto tebe govoriti a ti ćeš biti njemu mjesto Boga.” (Druga knjiga Mojsijeva, 4, 14-16). Ispada, tako, da je proročkom potreban tumač.

Andrej Beli je sebi pripisivao ulogu proroka, ali je ulogu tumača takođe rezervisao za sebe. Kao prorok nove umetnosti imao je misiju da radi na stvaranju poetskog jezika uzvišene mucavosti, a kao tumač proročanskih reči - da gradi jezik naučnih termina, metajezik, koji bi prevodio govor mucavog proroštva na jezik proračuna, shema, stihovne statistike i stilističkih dijagrama. Istina, i tumač je mogao pasti u proročku ekstazu. I tada se, kako je to, na primer, bilo u monografiji *Ritam kao dijalektika*,

nadahnuo mrmljanje provlačilo u tekst sa naučnim pretenzijama. Šta više, u određenim trenucima je uzajamno prožimanje ovih neprijateljskih stihija postajalo sasvim svestan umetnički postupak, rezultujući stilom neponovljive originalnosti.

Ono što smo nazvali pesničkom mucavošću bitno je izdvajalo jezik Andreja Belog iz simbolističke sredine i ujedno ga približavalo, u nekim aspektima, Marini Cvetajevoj i Hlebnjikovu. Pri tome moramo podvući da je, prvo, bilo kakvo izdvajanje Belog iz simbolističkog pokreta moguće samo uslovno, uz svesnu shematizaciju problema, i, drugo, postojanje mogućnosti svesnog apstrahovanja evolucionog momenta, podrazumevajući pod tim tendenciju koja je nezadrživo jačala u stvaralaštvu Belog, da bi se najjasnije iskazala u njegovom poznom stvaralaštvu.

Jezik simbolista je ezoteričan ali ne i mucav – on stremlji tajni ali ne i besmislici. I više od toga: jezik, u suštini, ima za simboliste tek drugostepeno, pomoćno značenje: njihova pažnja je usmerena na tajanstvene dubine smisla. A jezik ih interesuje samo utoliko, ukoliko jeste ili, tačnije, ukoliko nije sposoban da izrazi tu ontološku dubinu. Otuda njihova težnja da pretvore reč u simbol. No kako je svaki simbol samo aluzija na dati sadržaj a ne njegov adekvatni izraz, rađa se težnja za zamenom jezika nečim višim – muzikom: „Muzika idealno izražava simbol. Simbol je otuda uvek muzikalan” (A. Beli, *Simbolizam kao svetonazoř*). U središtu simbolističke koncepcije jezika jeste – reč. Šta više, kada simbolist govori o jeziku, on misli na reč, ona za njega predstavlja jezik kao takav. Reč i jeste dragocena tek kao simbol, kao put koji vodi kroz ljudski govor u izvanfilološke dubine. Vjač. Ivanov je započeo svoje programske *Misli o simbolizmu* (1912) pesmom „Alpski rog” iz zbornika „Zvezdana krmčija”:

*I mišljah: „Genije je rog,
On budi svojom pesmom jek,
Blažen je ko njega čuje tek”.
Tad začuh iza gora odgovor:
„I Priroda je – simbol, kao rog,
I ona zvuči radi odjeka.
A odjek jeste – Bog.
Blaženstvo je i zvučanje i jeka.”*

Status tako shvaćene Reči ima, dakle, i ono „zvuči rad odjeka” – „blažen ko njega čuje”. Otuda je jezik kao mehanizam simboliste malo interesovao; njih je zanimala semantika, i njihovo jezičko novatorstvo je i obuhvatalo samo oblast semantike

U svesti Andreja Belog korak po korak formirao se drugačiji pogled: on ne traga za novim značenjima starih reči pa čak ne ni za novim rečima – on traga za drugim jezikom. Za njega reč prestaje da bude jedini nosilac jezičkih značenja (za simbolistu je sve ono iznad reči – ujedno i iznad jezika, izvan granica reči – muzika). To dovodi do neizmernog usložnjavanja oblasti značenja. Sa jedne strane, semantika premašuje granice date reči – „rasplinjuje” se po celom tekstu. Tekst postaje *velika reč*, u kojoj su odelite reči – tek elementni sa složenim međusobnim odnosima unutar integrisanog semantičkog jedinstva teksta: stiha, strofe, pesme. S druge, pak, strane – reč se raspada na elemente i leksička značenja se predaju jedinicama nižih nivoa: morfemama i fonemama.

Ilustrujmo to primerom jednog teksta:

Oluja

*O, Bezolujni! Ko vazda olujna žila u azuru:
U azuru oluje bruj dok vetra bruj se smeje,
Nosi, briše i veje olovni prah kroz buru,
Ganja ga, proganja svud; i opet briše, veje.*

*Vaskrse: kroz senke šumske vidim sjaj oka:
Tvojega, tvojega oka kroz grm taj sveli.
Tvoj bledni, hladni lik i tvoje likovanje
Za njih su mrtvi, baš kao i uskrsnuli: ti.*

*Uzvrati vetru, al čim? olovnog neba sene
uskiptaće šib? Tamo si ti: i tama gre.
I sada ko i pre, rađanje purpurne pene.
U pustinji si sam: i sada kao pre.*

*O, Bezolujni! Ko vazda olujna žila u azuru,
U azuru oluje bruj dok vetra bruj se smeje –
Nosi, briše i veje olovni prah kroz buru:
Ganja ga, proganja svud. I opet briše, veje.*

Pesma je bukvalno „prošivena” različitim ponavljanjima: čitavih reči i sintagmi, fonemskih grupa koje obrazuju morfeme ili pseudomorfeme koje se doživljuju kao morfeme, mada kao takve ne postoje u ruskom jeziku i, najzad, odelitih fonema.

U prvom stihu samo je grupa suglasnika *vst* ostala bez ponavljanja, ali je zato bogato promodulirana u drugom stihu: *svst*, *vtr*, *st*, i prelazi u treći: *svnc*, povlačeći i *c*. Ponavljaju se flektivni i korenski delovi reči, uz naglašavanje gramatičkih osobenosti i leksiko-semantičkih značenja odelitih reči, ponavljaju se i cele reči. U rezultatu nastaju dve semantičke mrlje: carstvujući bezolujni azur i u azuru poražena oluja. Svaka od ovih mrlja je – „velika reč”, koja apsorbuje u sebe svu titravu semantiku zasebnih semantičkih jedinica i njihovih gramatičkih oblika. Ali i anti-nomijske bezburnost i bura se jasno percipuju kao istokorenske – suprotstavljene i jedinstvene. Međusobno sučeljene, one se na višem nivou slivaju kao varijante neke više invarijante smisla.

Ali istovremeno se odvija i suprotan proces: smisao ne samo što se integriše nego se i dezintegriše: značaj i simboliku zadobija i pojedina fonema, koja u ishodu mnogobrojnih ponavljanja, dobija na autonomnosti i semantički se ukupnjuje. I više od toga, raspad afrikata *c-ts-st* i upečatljiva vrednost fonemskih kontrasta u nizanju samoglasnika, dovode do osetnog značaja ne više celovitih fonema, nego njihovih diferencijalnih karakteristika.

U drugoj strofi se na fonetski vez naslanja sistem zamenica; „ti” i „oni” učvršćuju status reči izdvojenih nadbukvalnih grupa. Uvođenje, pak, „ja”, u kombinaciji sa naracijom koja je lišena neutralnosti (usklici i pitanja) uvodi treći smisaoni kompleks – instancu govornika, pretvarajući tekst u monolog.

Duboki značaj ovog monologa prožima se sa proročkim mucanjem, sa onim što je sam Beli nazvao „nerazgovetnošću”. Pri tome smisaona težina intonacije znatno prevazilazi uobičajene norme poetskog jezika. To se vidi, na primer, u doslovnom ponavljanju, na leksičko-sintaksičkom nivou, prve strofe, što, zbog promenjene intonacije, finalu pesme pridaje kontrastni ton; dve tačke na kraju prvog stiha zamenjene su zapetom (ukinuto je trajanje pauze, udisanje dobija na intenzitetu). Na kraju drugog stiha intonacija nabiranja biva podvrgnuta dinamičkoj smeni, tako da treći stih u završnici dobija intonaciju kauzalnosti. Osobito je bitna dugačka pauza u sredini poslednjeg stiha: svedeno značenje veznika „i” u kombinaciji sa pretvaranjem nepotpunog rečeničnog fragmenta u samostalnu i uz to završnu rečenicu, gradi sliku neprekidnosti haosa. Ono što je u početku bilo tek privremena smetnja večne vedrine, pretvara se u njenu neizbežnu propratnu stihiju.

Zadivljuje obilje sinonima koje Beli koristi za određenje sopstvenog jezika proročkog zamuckivanja:

*Ah, mnogo je „darvaldanja” –
budalast sam tako ja.*

Besmislice, darvaldanja, bla-bla, koještarije. Poslednje je najčešće ocena koju proročkoj mucavosti upućuju neposvećeni:

*„Melješ koješta, Borenjka!”
Da, prikane, – uvo vredaš:
Stvarno koješta melješ ti!*

„Svete sitnice”, „metaforična gundanja”, „lazurne ludorije” i mnogo toga još.

Jezik koji je stvarao Beli daleko je prevazilazio norme simbolizma, pribličavajući se Hlebnikovljevom dadaizmu, onom *Jednostavno kao mukanje*, ili jezičkim eksperimentima Čukovskog. S mesta su se pomerili svi nivoi jezika i podvrgavali testiranju s obzirom na to koliko se iz date rude može istopiti novih smislova.

Mogućnost sjedinjavanja u jednom te istom tekstu „nerazgovetnosti” i „darvaldai” i naučno-terminološkog njihovog razmatranja, to spajanje „obe polovine” jezika – krilo je u sebi mogućnost „onjeginske” ironije. I Beli je iskoristio tu mogućnost u „Prvom sastanku”. Ovde se sfera proročke mucavosti – „nerazgovetnosti” – ispoljava pri dvostrukom osvetljenju. S jedne strane, ona je činjenica istorije: istorije ličnosti Belog, njegove potrage za adekvatnim jezikom samozražavanja i epohalnih potraga „bezjezikog” (Majakovski) veka za sredstvima sticanja jezika. U odnosu na ovu činjenicu objektivne istorije, narator nastupa kao istoričar i analizador, koji u svom govoru koristi sasvim drugačija sredstva. Istina, on nije samo istoričar, nego i letopisac-memoarist, koji široko uključuje u svoje pripovedanje svoj negdanji i sada već za njega egzotični govor. Od jučerašnjeg dana sopstvenog govora on se distancira uz pomoć ironije. Ali narator je još i – prorok. I tu „nadahnuto mrmljanje” (Puškin) postaje njegov sopstveni govor, sada već oslobođen od svake ironije.

*Dobronamerni ljudi,
Ođani razumnoj zbilji:
Nikada divno ludi.
Nikad u čuda spilji...*

*Vi, što niste ptice!
Put neba ne letite!
Vi, polomljene žbice:
Prezir moj prihvatite.
Zenice vaše zamrle
O, kako nikud ne hrlje.
Njih sveti oganj neće žeći
One nemaju pristup sreći!*

Pri tome ne treba smetnuti s uma da eksperimenti Belog, i kada su premašivali granice simbolističke jezičke tehnike, ne ukidaju domete simbolizma, a posebno se to odnosi na smisaono bogaćenje na račun međusobnog „prosijavanja” značenja. Stihovi tipa:

Sila fantomska, težina atomska –

splajaju „odzvuke” Vjač. Ivanova s poetskom tehnikom i jezičkim osećanjem Majakovskog.

Smisao semantičke strukture „Prvog sastanka” se naročito manifestuje sistemom ličnih imena upotrebljenih u poemi. Ne radi se samo o tome da nas Maje, Upanišade, Serapis, poziv: „Voanerges” vode ka jednim kulturnim asocijacija, a Maksvel, Kiri, Bojl i Van-der-Vaals ka drugim, i što je za mnoge čitaoce u stihu:

Pobuniću se kao Anupadaka,–

poslednje ime – zaumna zvukovna kombinacija, znak kulturne tradicije oslobođen konkretnih asocijacija (u ovom slučaju budističke). Važno je i nešto drugo: čitalac može da ne zna (ili da ne razume) Maksvelove jednačine, da zaboravi Bojl-Mariotov zakon. Ali on zna da su to stvari podložne razumevanju: one se mogu razumeti, postoje ljudi koji ih razumeju. One pripadaju jeziku nauke, jeziku termina (njihova imena su puki nazivi formula i zakona). A drugi niz čine – znakovi maglovitih proročanstava i predskazanja, i pripadaju jeziku „ne-razgovetnosti”. O njima se govori:

Jeziku!..Upredaj se: tajnom reči!

Jezik tajanstava, ezoteričan, nerazumljiv pigmejcima („O, nerazumni gnomi, gnomi” gde je sama reč „gnom” u duhu barokne poezije zapretna u zagonetku), ujedno je i jezik žreca i klana: otuda obilje aluzija na realije intimnih kružoka koje laicima nisu jasne bez dodatnih komentara. Ali autor je ujedno i ironijski istoričar i naučni tumač prikazivane epohe.

Takva misija je zahtevala sasvim osobena rešenja.

Andrej Beli je tražio sebe i „velosiped” – jezik za samoizražavanje. Otuda paralelizam stalnih jezičkih eksperimenata i isto tako neizbežnog autobiografizma. Ipak, „potraga za jezikom” bila je u isti mah i zadatak cele epohe, i autobiografizam je neizbežno prerastao u istorizam. Za ovaj složeni proces bilo je potrebno sasvim posebno umetničko mišljenje. Videli smo da su traganja Belog vodila napred, ka Hlebnjikovu i Majakovskom. Ali ona su ga vodila još i dalje, ka Puškinu, ka

Jevgeniju Onjeginu, čije jezičko savršenstvo još uvek ostaje nedosegnuti cilj (a ne jučerašnji dan!) ruske poezije. I ako je ruskoj poeziji suđeno da ide ka Puškinu, onda je poema „Prvi sastanak” – putokaz na tom putu.

(Sa ruskog prevela Draginja Ramadanski)

